

Áldozatok

*Az idős kor viktimológiája**

Tanulmányomban a Legfőbb Ügyészség számítástechnika-alkalmazási és informatikai főosztálya által az egységes rendőrségi-ügyészségi bűnügyi statisztikai tájékoztatók anyagából közölt és rendelkezésemre bocsátott adatok, a könyvtárkutatás, a szakirodalmi és a korábbi kutatási megállapítások, a bűnügyi tapasztalatok, valamint a tömegmédiá közléseinek értékelése alapján teszek kísérletet az időskorúak 1985–1998 közötti viktimális érintettsége feltárására. Az elemzés szempontjából időskorúaknak – a KSH és a Legfőbb Ügyészség adatgyűjtési és nyilvántartási rendszerére is figyelemmel – a hatvanéves vagy az ennél idősebb sértetteket tekintetem. A kutatás három, a hazai bűnözést szerkezetében meghatározó különös szintű bűnözési jelenségcsoport – a közlekedési, az erőszakos és a vagyon elleni bűncselekmények – alakulására és egyes jellemzői bemutatására terjedt ki. Az adatok ennél fogva – a sértetti viszonylatban is létező rejtettség ellenére – az idősök megközelítően valós viktimizációs helyzetét tükröző megállapításokat és következtetéseket alapoznak meg. Az időkorúak viktimizációját – igazodva a viktimológia fő részeihez – alaktani, oksági és megelőzési fejezetekben mutatom be. A témafeldolgozás nemzetközi jelentőségű. Az ENSZ Közgyűlése 1992-ben az 1999-es évet az „Idősök Nemzetközi Év évé”, 1999. október 1-jét pedig az „Idősök Nemzetközi Napjává” nyilvánította.

Az elemzés indokai, szükségessége

A központi Statisztikai Hivatal adatai szerint az 1990–1998 közötti évek átlagában viszonylagos tartós állandóság mellett a magyar lakosság 19,5 százaléka, évi átlagban 1 979 181 fő tartozott a népesség e rétegébe.

*A tanulmány az 1999-ben a BM Kiadó gondozásában megjelent monográfia kivonatos – és a rendelkezésre álló statisztikai adatokkal aktualizált – szövege, amely a forrásmunkák jegyzékét – a terjedelmi korlátokra tekintettel – csak töredékesen tartalmazza

A népesség elöregedése a fejlett világ országainak a jellemzője. A fejlett országokban ma minden újszülöttre tíz 65 évesnél idősebb ember jut. Ez az arány húsz év múlva várhatóan egy a tizenöthöz alakul.¹

A népesség társadalmi elöregedésének törvényszerűsége hazánkban is érvényesül. Magyarországon – Európa és a világ többi fejlett országához hasonlóan – a lakosság öregeése meglehetősen hosszú idő óta tart. Az elmúlt hat esztendőben is folytatódó elöregedési folyamat eltérő volt a nők és a férfiak között. *„A hatvan éven felüli korcsoportba tartozó lakosság 60,7%-a volt nő, s ez azt jelenti, hogy 1949–1996 között az idős nők száma megkétszereződött, a férfiaké 1,6-szeresére nőtt. Minél idősebb korcsoportot veszünk figyelembe, annál nagyobb a nők aránya. A legidősebbeknek, a nyolcvan éven felülieknek, 1996 elején 69,0%-a volt nő, s jól jellemzi a folyamatot, hogy a kilencvenéves vagy annál is idősebb férfiak száma az országban mindössze hatezer, a nőké ennek háromszorosa, 18000 volt... Távollabra tekintve, a népesség-előreszámítás 2020-ra már a 60 éves és idősebbeknek a lakosságon belül várható 24%-át jelzi; az arányt a férfiaknál 19,6%-ra, a nőknél 28%-ra becsüli. E számítások szerint a legidősebbek, tehát a 70 éven felüli férfiak aránya az összes férfi lakos közül 85, a nők közül 14,2% lesz.”*²

A hazai bűnözés alakulása

A hazai bűnözés nagyságrendjét, dinamikáját, tendenciáját, térbeli megoszlását az 1960-as évek közepétől az 1970-es évek közepéig-végéig a viszonylagos állandóság, a stagnálás jellemezte. Évi átlagban 115-120 ezer bűncselekmény vált ismertté. A bűnözés az 1970-es évtized közepétől, végétől előbb lassú, majd felgyorsult növekedésbe váltott, az 1980-1990-es évtized fordulóján pedig hirtelen, robbanásszerű emelkedése következett be. 1992-ben 44 0370 ismertté vált deliktumot regisztrált a kriminálstatisztika. 1993-tól az ismertté vált bűncselekmények növekedése lelassult, magas szinten állandósult, majd – néhány nagyszámú sértettet érintő csalási ügy felderítése hatására is – újabb emelkedésbe váltott. 1964 és 1998 között az ismertté vált bűncselekmények száma megnégyszereződött, megötszöröződött 1998-ban 600 621 bűncselekményt regisztrált a kriminálstatisztika. 1999-ben 505 716 bűncselekmény vált ismertté.

A hazai bűnözés emelkedését alapvetően a vagyon elleni bűncselekmények robbanásszerű emelkedése idézte elő. A vagyon elleni bűncselekmények korábbi 55-56 százalékos szerkezeten belüli aránya egyes években megközelítette, sőt meg is haladta az össz-bűnözés 80 százalékát. 1999-ben az ismertté vált bűncselekmények 70,8 százaléka vagyon elleni volt. Az elmúlt másfél-két évtizedben megsokszorozódott a vagyon elleni bűncselekményekkel okozott károk összege. Míg például 1965-ben 233 millió Ft, 1998-ban 93,4 milliárd Ft volt a vagyon elleni bűncselekményekkel előidézett, ismertté vált károk nagyságrendje. 1999-ben az 80,7 milliárd Ft-ra csökkent. A vagyon elleni bűncselekmények emelkedését a lopás (1998-ban 199 258) és a betöréses lopás (1998-ban 94 501) gyors növekedése váltotta ki. Az 1990-es évtizedben a csalások rendkívül nagy emelkedése következett be. 1998-ban például 119 646 csalás vált ismertté. A bűnözés többi különös szintű jelenségcsoportja 1964-1998 között szintén emelkedett, ezek nagyságrendje azonban „csupán” megkétszereződött. Az utóbbi évtizedben az erőszakos bűnözésen belül jelentősen emelkedett a súlyos testi sértések, a garázdaságok, a rablások, a zsarolások

nagyságrendje. Az 1990-es évtized eleje óta évente átlagosan százal nőtt a befejezett emberölések száma, s egyes években a korábbi évtizedek 204 körüli átlagához képest elérte vagy meghaladta a 300-at (1998-ban 287 befejezett emberölés vált ismertté).

Több mint 8 százalékkal esett vissza a közlekedési bűncselekmények aránya. A legjelentősebb csökkenés a fentiekből következően a vagyon elleni bűncselekmények terén mutatkozik meg (ez kiterjed a zsebtolvajlásokra, a betöréses lopásokra, a személygépkocsi-lopásokra), azzal együtt, hogy a rablások száma kismértékben emelkedett.

A mennyiségi mellett alapvető változás következett be a hazai bűnözés jellegében, szerkezetében, minőségében, objektumaiban, helyében, idejében, eszköz- és módszertárában. Korábban ismeretlen vagy kivételesen előforduló bűnözési jelenségek (szervezett, nemzetközi szervezett, kábítószeres bűnözés stb.) honosodtak meg és terjedtek el. A Nyugat bűnözése a „helyünkbe jött”. A század-, illetőleg ezredfordulón a bűnözés globalizálódásának folyamatával, a transznacionális és – újabban – az eurobűnözés terjedésével kényszerülünk szembesülni.

A bűnözés emelkedése, különösképpen a vagyon elleni, ezen belül is a lopás és a betöréses lopás, valamint az erőszakos bűncselekmények növekedése, minősége, jellegének romlása a legközvetlenebbül érintette/érinti az időskorúakat.

Az időskori elkövetői, illetőleg sértetté válási valószínűség között régtől fogva fordított arányú törvényszerűség tanúi lehetünk. Egyáltalán nem mai felismerés, hogy a kor előrehaladtával a bűnelkövetői valószínűség és intenzitás folyamatosan csökken, ugyanakkor az idősök viktimális érintettsége, különösképpen pedig az általuk sajátosan megélt veszélyeztetettség és fenyegetettség érzet növekszik. E nemzetközileg érvényes viktimológiai és kriminológiai törvényszerűséget a hazai kutatások és a kriminálstatistikai adatok is megerősítik. 1989-ben például az elkövetők 2,1 százaléka, 1998-ban 1,6 százaléka volt időskorú. Ezzel szemben az 1985-1998 közötti évek átlagában - folyamatosan növekvő tendencia mellett – az összes sértett közül évi átlagban 11,2 százalék volt időskorú.

Mennyiségi és minőségi jellemzők

A vizsgált időszakban a Magyarországon elkövetett bűncselekményeknek összesen 30 48326, évi átlag szerint 217 737 regisztrált sértettje volt. Az elmúlt tizennégy évben tehát a *népesség közel egyharmada vált valamilyen bűncselekmény sértettjévé, szenvedett el javait, személyét, testi épségét, életét, nemi szabadságát sértő vagy veszélyeztető támadást.*

A vizsgált tizennégy év átlagában az emberölések évi átlag 15,68 százalékát, a testi sértések 11,3 százalékát, a rablások 17,1 százalékát, az erőszakos közöszlések 7,09 százalékát, a vagyon elleni bűncselekményeknek pedig 12,15 százalékát követték el idősök sérelmére. Külön is szembeűnő – és közvetve a szomatikus és pszichés tényezők oksági szerepét is tükrözi –, hogy a közúti balesetekben végig kiemelkedő, népességen belüli részesedésüket meghaladó, évi átlag 20,08 százalék volt az idősök sértettek közötti aránya. Figyelemre méltó azonban, hogy ez az arány jóval kisebb a járművezetők és az utasok esetében, és lényegesen nagyobb a gyalogosok között. A közúti balesetet szenvedett gyalogosoknak ugyanis 23 százaléka idősebb volt 60 évesnél.

A statisztikai adatok szerint a vizsgált időszakban hazánkban *szándékos emberölést vagy kísérletét* 5765, évi átlagban 411,8 személy sérelmére követtek el, amelynek összesen 905, évi átlag szerint 64,65 időszerű sértettje volt, amely az összes sértett 15,68 százalékát jelenti. *Testi sértést* összesen 134 302 (évi átlag 9593) személy sérelmére valósítottak meg, közülük összesen 13838 (évi átlag 988,42) személy, a sértettek 11,3 százaléka volt időszerű. 1985-1998 között hazánkban összesen 33 856 (évi átlag 2418,3) rablás sértettje vált ismertté. Közülük 5901, évi átlagban 421,5 személy (17,1 százalék) volt időszerű.

A bűnözés összetételéből következően a legnagyobb a *vagyon elleni bűncselekmények* sértettjeinek a száma és aránya. A vizsgált időszakban összesen 2 739 243 (évi átlag 195 660) személy vált hazánkban vagyon elleni bűncselekmény sértettjévé. Közülük összesen 343 860 (évi átlagban 24561,5 sértett (12,15 százalék) volt időszerű.

A *közúti baleseteknek* a vizsgált időszakban összesen 68 255 (évi átlag 4875) sértettje volt. Közülük 13 670, évi átlagban 976,4 személy (20,08 százalék) az időszerű.

Az időszerű sértettek nem szerinti megoszlása sajátos, közvetve nem csak érintettségüket, hanem viktimális fenyegetettségüket és veszélyeztetettségüket is tükrözi. Az 1985-1998 közötti időszakban 2 059 151 (67,86 százalék) évi átlagban 147 082 férfi és 989 175 (32,14 százalék), évi átlag szerint 70 655 nő sértettje volt a hazánkban elkövetett bűncselekményeknek.

Az általános, nem szerinti sértetti átlagtól az időszerű megoszlás eltér. Az idős sértettek 58,89 százaléka volt férfi (összesen 226 322, évi átlag 16 165 személy), és 41,11 százaléka (összesen 155 443, évi átlag 11 102 személy) pedig nő. Az idős férfiak viktimális érintettsége az elmúlt másfél évtizedben enyhén emelkedett, a nők pedig csökkent.

Az átlagtól eltérően alakult az idős férfiak és nők bűncselekmény-kategóriánkénti megoszlása és viktimális érintettsége is. Egyes bűncselekményfajták viszonylatában a nők viktimális érintettsége messze az országos átlag felett van. (Ez összefüggésben lehet közvetve azzal is, hogy általában a nők a világon mindenütt tovább élnek, mint a férfiak.)

A vizsgált időszakban hazánkban elkövetett *szándékos emberöléseknek* összesen 463, évi átlagban 33 (51,17 százalék) időszerű férfi sértettje és 442, évi átlag szerint 31,57 (48,83 százalék) idős női sértettje volt, ami gyakorlatilag megközelítően a hazai népesség nem szerinti összetételét tükrözi, egyben az idős nők élet elleni bűncselekménnyel kiemelkedő érintettségét és veszélyeztetettségét jelzi. *Testi sértést* szenvedett az időszerű sértettek közül összesen 9089, évi átlagban 648,2 férfi (61,7 százalék), és 5749, évi átlag szerint 410,64 (38,3 százalék) időszerű nő. A vizsgált időszakban összesen 6385, évi átlagban 456 nő vált hazánkban *erőszakos közöszlítés* sértettjévé. Közülük összesen 453, évi átlag alapján 32,4, az összes sértett 7,09 százaléka volt időszerű nő, akiket többnyire náluk fiatalabb, nemileg aberrált (gerontofília, ösztönzavar, ösztöntúltengés stb.) elkövetők részéről ért támadás. *A rablásoknak* a vizsgált időszakban összesen 3100, évi átlagban 221,4 (53,14 százalék) idős férfi és 2801, évi átlag szerint 200,07 (46,86 százalék) idős nő sértettje volt. Ez az adat általában a rablással érintett időszerűek, különösen pedig az idős nők magas és töretlenül növekvő viktimális érintettségét jelzi.

A vagyon elleni bűncselekményeknek a vizsgált időszakban összesen 205 186, évi átlagban 14 656 (59,3 százalék) idős férfi, és 138 674, évi átlag szerint 99,5 (40,7 százalék) időszerű nő sértettje volt. Az adatok és a bűnügyi tapasztalatok főként a magányos nők

vagyon elleni bűncselekményekkel való magas viktimális érintettségét tükrözik.

A vizsgált időszakban összesen 6688, évi átlagban 477,7 (48,9 százalék) idős férfi, és 6982, évi átlag szerint 498,7 (51,1 százalék) idős korú nő vált közúti baleset sértettjévé. Ez, más adatokkal és empirikus tapasztalatokkal együtt általában az idősek, különösképpen pedig az idős korú nők közúti balesettel történt fokozott viktimális érintettségét és veszélyeztetettségét jelzi.

A viktimítási idősorok az idős korú sértettek növekvő érintettségét jelzik. *Az ismertté vált bűncselekmények és elkövetők számának emelkedésével párhuzamosan folyamatosan növekedett az ismertté vált sértettek száma is.* Az 1985-1998 közötti években a regisztrált sértettek száma három és félszeresére nőtt.

A sértettek számának általános emelkedésével *szükségszerűen együtt járt az idős korúak viktimális érintettségének növekedése is.* Az idős korú sértettek száma közel négy és félszeresére emelkedett (1985-ben 10 093, 1998-ban 45 199), és jelentősen nőtt a sértettek közötti részesedésük is. (1985-ben 11,1 százalék, 1998-ban 14,3 százalék.)

Az időskori viktimítás emelkedését erősítik meg az 1990 előtti és utáni sértetti mutatók is.

Az 1985-1990 közötti hat évben, évi átlagban 14 352, az 1991-1998 közötti nyolc év átlagában pedig már 36 955 idős korú sértett vált ismertté.

Hasonló a helyzet az *erőszakos bűncselekmények* idős sértettjeinek alakulásában is. Az emberölésnek az 1985-1990 közötti hat évben 52, az 1991-1998 közötti időszakban pedig évi átlag szerint 74 idős korú sértettje volt. A testi sértéseknek az 1985-1990 közötti időszakban az évi átlaga 820, az 1991-1998 közötti időszaknak viszont már 1164 ismertté vált idős sértettje volt. A rablásnak az 1985-1990 közötti években 297, az 1991-1998 közötti időszakban viszont már évi átlag szerint 515 idős sértettje vált ismertté. Az erőszakos közösisülésnek az 1985-1990 közötti időszakban évi átlagban 39, az 1991-1998 közötti években azonban 27 idős korú nő sértettje volt.

Legjelentősebb az emelkedés a *vagyon elleni bűncselekmények* körében, ahol az 1985-1990 közötti időszakban évente 11 977, az 1991-1998 közötti években pedig évi átlag 33 999 idős sértett vált ismertté.

A közúti baleseteknek az 1985-1990 közötti évek átlagában 962, az 1991-1998 közötti időszakban pedig 987 idős sértettje volt.

Az *emelkedés országos, általános és minden megyére jellemző.* A sértettek, ezen belül az idős korú sértettek számának mennyiségi növekedését alapvetően a vagyon elleni bűncselekmények és sértettjeik jelentős emelkedése váltotta ki. Az idős korúak töretlenül növekvő viktimális érintettségét – az erőszakos közösisülés kivételével – valamennyi bűncselekmény alakulása tükrözi.

A statisztikai adatok és a bűnügyi tapasztalatok azt erősítik meg, hogy az *időskorúak viktimítási trendvonalára lényegében együttmozog az ismertté vált bűncselekményekével*. E tény a sértettek, ezen belül az időskorú sértettek számának emelkedésével szükségképpen együttjáró tendenciát, mint sajátos törvényszerűséget igazolja. Az időskorú sértettek térbeli eloszlása szükségszerűen követi az ismertté vált bűncselekmények területi megoszlását. Az időskori viktimítási mutatók azt erősítik meg, hogy a főváros és Pest megye időskorú lakosságának viktimális érintettsége a többi megyéhez képest jelentősebb. (A vizsgált időszakban a fővárosban regisztrálták az időskorú sértettek közel egyharmadát.) Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád, Fejér, Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Komárom-Esztergom, Pest, Somogy és Zala megyékben 1985-höz képest 1998-ra az időskorú sértettek száma mintegy ötszörösére emelkedett!

A bűnügyi tapasztalatok szerint az elmúlt évtizedben az életviszonyok elnehezülése hatására is, a „megélhetési bűnözés” megjelenésével és terjedésével összefüggésben növekedett általában a külterületi és tanyai lakosok, különösképpen pedig az itt élő időskorú férfiak és nők viktimális érintettsége és veszélyeztetettsége. Mindez azonban nemcsak mennyiségi, hanem minőségi vonatkozásokról is terhes.

Az időskorúak sérelmére elsősorban vagyoni elleni (lopás, betöréses lopás, csalás, rongálás) és erőszakos (testi sértés, emberölés, erőszakos közöszlenség, rablás) bűncselekményeket követnek el, s igen magas az időskorú sértettek száma a közúti közlekedési balesetek sértettjei között. A szerkezeti arányokat tekintve első helyen 90,9 százalékkal a vagyoni elleni, második helyen 5,5 százalékkal az erőszakos, harmadik helyen pedig 3,6 százalékos aránnyal a közlekedési bűncselekmények időskorú sértettjeit találjuk. A sértetti szerkezeti részesedés megközelítően egyezik a hazai bűnözés strukturális megoszlásával.

Súlyosbítják a helyzetet az időskorúak sérelmére elkövetett erőszakos és vagyoni elleni bűncselekmények szituációs jellemzőiben – hely, idő, eszköz, mód stb. – az elmúlt évtizedben bekövetkezett lényegi változások is.

Az utóbbi években az idősek sérelmére elkövetett erőszakos bűncselekmények jellege, módja durvábbá, kegyetlenebbé vált. Különösen az idősek sérelmére idegenek által, nyereségvágyból elkövetett emberöléseket jellemzi a nagyfokú brutalitás, a különös kegyetlenség, az élet kioltását messze meghaladó sérülésokozás, de hasonló a helyzet a konfliktusos eredetű testi sértések, valamint a rablások tekintetében is. Az idősek sérelmére elkövetett közterületi rablások többnyire kisebb vagy jelentéktelen értékű javak, pénzösszeg, kerékpár stb., a magánlakásbeli támadás viszont nagy értékű ékszerek, pénzösszeg stb. jól előkészített megszerzésére irányul.

Az 1980-as évtized vége óta megnövekedett és gyakoribbá vált a kapualjban, lépcsőházban, emeletfordulóban, liftben, sőt a magánlakásban elkövetett idősek elleni támadások száma. A magánlakásba behatolt támadó erőszakkal, kínzással vagy fenyegetéssel gyakran jelentősebb pénzösszeghez, ékszerhez jut.

Az időskori viktimítás következményei

Az időskorúak viktimizációjának következményei közül három, a magyar társadalmat, ezen belül a vizsgált népességi réteget érzékenyen érintő kérdéskörrel foglalkozom. *Biológiai, pszichés ártalmak*

A vizsgált időszakban 21097 időskorú sértettet ért erőszakos támadás. 905 időse sértett ellen emberölést vagy kísérletét, 13 838 ellen testi sértést, 5901 ellen rablást követtek el, 453 időse nőt pedig nemi szabadsága elleni támadás ért. 13 670 időse ember sérüléssel közúti balesetet szenvedett. A szándékos emberölés vagy a közúti baleset miatti életvesztés kivételével a testi sérülés, a fájdalom, a nemi erőszak súlyos lelki megárazkodtatással, a sértett élete végéig tartó pszichés következményekkel járhat.

Vagyonai sérelmek

Az 1985-1998 közötti időszakban összesen 343 860 időse sértett vált vagyon elleni bűncselekmény áldozatává. A tettes által remélt „zsákmány”, az eltulajdonított javak általában nem különösebben nagy értékűek: többnyire néhány száz vagy ezer forint, élelmiszerfélések, használt műszaki cikk, ruhanemű, élő állat, befőtt, szeszes ital stb.

Társadalmi következmények

Köztudott, hogy a gyermekek, a nők és az idősek elleni bűncselekmények milyen halatlan társadalmi visszhangot váltanak ki, s mennyire felkorbácsolják a közhangulatot.

A társadalmi típusú sérelmek közül külön is kiemelhető az állampolgári, különösképpen az időskori bűnözési félelem emelkedése, az objektív és szubjektív biztonsági érzet csökkenése.

Korinek László önálló, úttörő művet szentelt a bűnözési félelem és következményei bemutatásának.³ Monográfiájában a téma nemzetközi és hazai előzményei, történeti vázlatok felvezetését követően eredményesen tisztázta a konkrét félelem és az absztrakt szorongás közötti fogalmi és ténybeli különbségeket. A félelem – állapította meg – a személyünkre, lakókörnyezetünkre vonatkozó konkrét áldozatul esési kockázat felmérése, a szorongás pedig egyfajta diffúz, tárgyaltalan elbizonytalanodás. Kimutatta, hogy a szorongás általában nem feltétlenül azokra jellemző, akik a bűnelkövetésnek az átlagosnál nagyobb valószínűséggel vannak kitéve, hanem azokra, akik az átlagosnál kiszolgáltatottabb helyzetben vannak, a társadalom peremére szorultak, és hiányosak az emberi kapcsolataik. Bizonyította, hogy a félelem erősödése nem okvetlenül, vagy nemcsak a szűkebb értelemben vett bűnözés mennyiségi emelkedéséből és a hazánkban eddig nem tapasztalt minőségi romlásából táplálkozik. A globális és nemzetközi hatások, a globalizálódó bűnözés, továbbá a hazai társadalmi valóság (az anomia állapot, az elidegenedés, az „általános rendetlenség”, a szabadosság, a rendszerváltozással megnövekedett társadalmi sebezhetőség, elszigeteltség vagy elszigetelődés, kiszolgáltatottság, a szegénység, a munkanélküliség, a betegség stb.) együttesen befolyásolják, gerjesztik a bűnözési félelem ter-

jedését. A körülményeikben jelentősen megváltozott, az állandó alkalmazkodási kényszerben legtöbbször alulmaradt, az orientációját elvesztő, anomias állapotban lévő polgár a különféle diffúz életérzéseit egyetlen megfogható okra, a bűnözésre vonatkoztatja és aktualizálja.

Az időskori félelemnek az előzőeken túl további sajátos, individuális, a korral járó objektív és szubjektív természetű okai is vannak. Generálhatja ezt az öregség, az élet végeségének megnövekedett tudata, a sérüléstől, betegségtől, nyomorúságtól, a pénztelenségtől, az orvosi kórházi ápolástól, kezelési költségeitől, a jövőtől való félelmük is.

Osztanom kell Korinek Lászlónak azt a megállapítását, amely szerint az időskorúak, a nők és falun élők alapjában véve „nem félnek, hanem szoronganak, hogy mégis félnek, annak az az oka, hogy védekezőképességüket nem érzik elegendőnek.” Az is igazolt, hogy a szorongás általában azokra jellemző, akik az átlagosnál kiszolgáltatottabb helyzetben vannak, a társadalom peremére szorultak, elvesztették munkahelyüket, lakásukat, családjukat, megszokott közegüket és hiányosak az emberi kapcsolataik. Márpedig az idősek közéjük tartoznak.

Az időskorúak viktimizációjának növekedése szükségszerűen vezet el biztonságérzetük csökkenéséhez, fokozódó bűnözési félelmükhöz. Az időskorúak sérelmére elkövetett bűncselekmények emelkedésével nő a saját és mikrokörnyezetük közvetlen és közvetett viktimális fnyezettsége, ezzel félelemérzete és szorongása, szükségszerűen csökken viszont objektív és szubjektív biztonságérzetük.

A statisztikai és a kutatási adatok megerősítik a „viktimizálási modellt” vallók azon következtetését, hogy a viktimális érintettség, a sértetté válás, továbbá a fenyegetettség és veszélyeztetettség erősíti a bűnözéstől való félelmet és szorongást, mind a közvetlen sértettek, mind pedig az erről tudomást szerző mikrokörnyezeti közegben élők körében. Az állampolgárok, közöttük az időkorúak sérelmére elkövetett bűncselekmények ugyanis nemcsak a közvetlen sértettek körében járnak félelmi következményekkel, hanem az adott terület lakosságát és kedvezőtlenül érintik. Az eseményről – esetleg a tömegkommunikációs közlésekből többszörösen is – tudomást szerző állampolgárok biztonság-, illetve bizonytalanságérzete, az állami önkormányzati szervezetbe, a bűnüldöző hatóságokba vetett bizalma csökken, félelme erősödik. A közvetlen sértetti kört messze meghaladó, kölcsönhatásos, viszonyteremtő és keletkeztető, láncreakciószerű társadalmi, társadalompolitikai, társadalom-lélektani következményekről van tehát szó.

A bűnözési félelem sokféle – itt nem érintett –, más közvetlen társadalmi és egyéni következménnyel is jár. A félelem terjedése társadalmi szinten gátolja a jogállamiság kiteljesedését, hátráltatja a demokratikus intézményrendszerek működését, bénítja az emberi jogok érvényesülését, az állampolgárok egyre nagyobb tömegeit zárja be a magánélet és az elszigeteltség szférájába. Láncreakciószerű következményei a bűnözés oksági hátterét szélesítik, szűkítik a bűnmegelőzés társadalmi bázisát.

A bűncselekményektől való „irracionális félelem” (tehát szorongás) az állampolgárok, ezen belül az időskorúak életminőségére kedvezőtlenül hat. Hatására szélesedik a társadalmi, szociális, kulturális elszigetelődés, az „önkéntes bezárkózás”, s ezzel egyidejűleg csökken a társadalmi ellenőrzés, szűkül a megelőzés, az éjszakában, az elnéptelenedett közterületen, a magányos, munkából hazatérő állampolgárok a garázdák, rablók, erő-

szaktevők prédájává válhatnak. Mindez pedig még inkább mélyíti az állampolgári szorongást, gerjeszti a félelmet, tovább csökkenti, különösen az egyre védtelenebb időssek, egyedül élő nők biztonságérzetét.

Az áldozattá válás okai

Az áldozattá válás okait ugyanott, ugyanazokban az eredőkben kell keresnünk, ahol maga a bűnözés, a bűnelkövetés okai gyökereznek. A bűnözés történelmi kategória, a társadalmi, gazdasági fejlődés meghatározott szakaszához, az állam és a jog létrejöttéhez kötött.

A modern kriminológia és viktimológia egyaránt elfogadott tétele, hogy a bűnözés, annak mennyiségi mozgása, minőségi változása, térbeli megoszlása stb. alapvetően társadalmi, gazdasági, kulturális tényezők által meghatározott, amelyben azonban – bűnözési jelenségenként és sértetti körönként eltérő mértékben – az elkövetői és a sértetti szubjektumok is jelentős szerephez jutnak. A bűnös emberi viselkedés és az áldozattá válás ugyanis nem magyarázható, nem érthető meg a biológiai és a társadalmi tényezők személyiségformáló hatása, kölcsönhatása, lélektani háttérének feltárása és nyomon követése nélkül.

A viktimitás, ezen belül az időskori viktimizáció okai is alapvetően a személyiségfejlődést meghatározó társadalmi, gazdasági, morális, kulturális viszonyokban, a történelmi múltban, a szokássá csontosodott kedvezőtlen hagyományokban, napjaink gazdasági valóságában, az állam- és közrend, a közállapotok milyenségében, minőségében, az életviszonyokban, az életmódban, az anyagi, vagyoni, jövedelmi, lakásviszonyokban, a devizás jelenségek, ezen belül a legsúlyosabb társadalmi beilleszkedési zavar, a bűnözés elleni küzdelem kormányzati, önkormányzati, társadalmi és állampolgári megoldottságában, szervezettségében, szervezet- és intézményrendszere kiépítettségében stb. keresendő. Következésképpen a viktimitás oksága – ugyanúgy, mint a kriminalitása – uralkodóan a társadalmi, gazdasági viszonyok alá rendelt.

A társadalmi tényezők uralkodó volta egyben megerősíti azt a korai felismerést, amely szerint, ahogyan nincs született büntetett, úgy nincs született áldozat sem.

Az anómiás állapotnak – értéknélküliség, értékrendválság, összeomlás, törvény nélküli állapot, valamint az új körülményekhez való alkalmazkodás során kialakult értékzavar, a társadalmilag ajánlott és kívánatos célok, továbbá az elérésükhöz rendelkezésre álló eszközök közötti megfelelés hiánya – a bűnözés okságában játszott szerepe történelmileg sokoldalúan bizonyított.

A balkáni-, a közép- és a kelet-európai térség volt szocialista országaiban, közöttük a hazánkban is bekövetkezett társadalmi rendszerváltozás és a bűnözés alakulására gyakorolt oksági következményei megerősítik azt a több mint száz évvel ezelőtti felismerést, hogy elsősorban az erőszakos átmenetek a véres bűntények okozói, csak másodsorban a vagyon ellenieké és a gazdaságiaké. A békés társadalmi rendszerváltozások viszont elsősorban a vagyon elleni bűncselekmények robbanásszerű emelkedését, esetleg a gazdasági bűnözés szerkezeti módosulását idézik elő, és hatásai csak másodsorban, később jelentkeznek az erőszakos bűnözés okságában.

A hazai és a nemzetközi szakirodalmi megállapítások és kutatási adatok azt erősítik meg, hogy minden súlyosan anómiás helyzet, így különösen a társadalmi és gazdasági válság, az

értékrend-összeomlás, a társadalmi rendszerváltozás, az „általános rendetlenség”, az elidegenedés, a devianciák, ezen belül a legsúlyosabb társadalmi beilleszkedési zavar, a bűnözés növekedése az egyik oldalról kriminalizáló, a másik oldalról pedig viktimizáló hatással jár.

Az okok között érinteni szükséges a tömegmédiát egyáltalán nem egyirányú és egyértelmű szerepét. Az időskori viktimitás és félelem szempontjából sajátosan „többarcú” a tömegkommunikáció szerepe. Egyfelől pozitív, hiszen ha csupán rövid, jelzésértékű közlésekkel is, de ráirányítják a figyelmet az idősök fokozott/fokozódó viktimitására. Ugyanakkor e közléseknek a népességi körben tagadhatatlanul vannak kedvezőtlen hatásai is. Egyrészt erősíthetik egyes elkövetőkben a már kialakult szándékot, ráirányítják a figyelmet az idősökre, az esetekre, mint „könnyű prédára”, elkövetési ötleteket, leplezési módokat közvetíthetnek, másrészt növelik/növelhetik az időskorúak, nők, külterületen élők stb. amúgy is meglévő bűnözési félelmét, csökkenthetik biztonságérzetüket. A félelem „bezárrja” az állampolgárokat a lakásba, a község, a város utcái kihaltak lesznek, s ez más tényezőkkel párosultan bátorságra ösztönzi a tervezett elkövetőket, s bízva a „jól kivitelezhető”, tanúk nem látta, „felderíthetetlen bűncselekmény” elkövetésében, végrehajtják a tettet. Az el- és bezárkózottság tehát újabb és újabb bűncselekmények forrásává válhat.

A társadalmi, lakóterületi elszigeteltség, elszigetelődés, az emberi, sőt az idősökkel való családi kapcsolatok lazulása szociális izolációval is párosul. Az időskori viktimitás okságában – más tényezőkkel együtt – jelentős a szerepe a társadalmi, lakóterületi elszigeteltségnek, az 1980-as évtized vége óta gyengülő társadalmi összetartozásnak, a hagyományos és a lakóközösségek felbomlásának, szétesésének, az emberi kapcsolatok lazulásának, megszakadásának és az ezzel szükségképpen együttjáró elmagányosodásnak, a mikroközeg védelméből való fokozatos kiesésnek, kimaradásnak. Mai társadalmi valóságunk része, hogy hazánkban még mindig kétszázötvenezer élnek külterületen, tanyán. Közöttük igen magas a tanyai életviszonyokkal szakítani nem akaró és anyagi okok miatt nem is tudó idősök száma. Az idősök kényszerű vagy önkéntes elszigetelődése, elzárkózása vagy elszigetelése növeli viktimális érintettségüket, fenyegetettségüket.

A hazánkban tapasztalható öregedési folyamat nagymértékben együtt jár az elmagányosodással, különösen a női népességen belül. A magyar társadalomban „az öregséghez csupán negatív sztereotípiák kapcsolódnak, mely tükröződik a velük szemben tanúsított viselkedésünkben is. Magyarországon nincsenek hagyományai az időskorra való tudatos felkészülésnek, és a veszteségek feldolgozásának. Így hiányzik a nyugdíjba vonulás utáni élet szerepváltására való felkészítés.”⁵ Magyarországon a nyugdíjazás sokak számára egyben szinte „a társadalomból való teljes kivonulást” is jelenti.⁶

Az időskorúak sértetté válásának folyamatában átlag feletti a szerepe – a másokkal együttthatásban jelentkező okok és feltételek egyikeként – a biológiai tényezőknek, a sértett általános egészségi, fizikai állapotának.

A szomatikus, a biológiai tényezők között – bűncselekményenként eltérő arányban és oksági hatással – egyaránt megtalálható az élet „alkonya”, vége tudata, az öregedés felgyorsuló folyamata, az öreg-, illetve agykori elgyengülés, súlyos betegség, fizikai, testi hanyatlás, szervi rendellenesség, mozgásszervi korlátozottság, testi hiba, testi fogyatékoság, rokkantság, a kóros elmeállapot, gyengeelműség (debilitás), az öregkori agyérelmeszesedés, a nagyagy elsődleges és fokozatos pusztulása, ideggyen-

geség, szenilitás, kóros izgalmi állapot, betegség, mérgezés, alkoholos állapot előidézte heveny tudatzavar, neurotizmus, heves vérmérséklet, impulzivitás, robbanékonyság, pszicho- és szociopátia, az értelmi teljesítőképesség csökkenése, az érzelmi élet zavarával járó előrehaladott szellemi leépülés, az időskori szexuális ösztönzavarok, aberrációk, valamint a nők általában gyengébb és fokozott áldozati diszpozícióval járó testi, alkati felépítésének következményei és áttételes oksági hatásai, illetőleg az ezekből következő teljes vagy részleges/korlátozott védekezési képességek.

A sértetti oldalon jelentkező lélektani okok között jelentkezik a haláltudat, a romló alkalmazkodási készség, az önuralom hiánya, a gátlások gyengülése, a fokozott ingerlékenység, a megmagyarázhatatlan, heves érzelmi, indulati kitörés, az érthetetlen válaszreakció, a kóros reakciókészség, a pszichopátiából eredő érzelmi labilitás, a frusztráltság, a magas agressziós szint, a lelki szerkezet diszharmoniója, a fokozott éntudat, a megnövekedett egoizmus, a gyűlölködés, az időskori összeférhetetlenség, az öregkori beteges irigység, kapzsiság, a szerzési vágy, pénzsóvárság, továbbá a „zárás” előtti szexuális ösztönzavarok lélektani következményeinek jelentkezése és ezek kihasználhatósága az elkövetők részéről.

Az időskori viktimogenitásban is jelentős a szerepe a részben már érintett társadalmi beilleszkedési zavaroknak, ezen belül is a szenvedélybetegségnek, különösképpen pedig a Magyarországon a legelterjedtebb deviációnak, az alkoholizmusnak és következményeinek. Az alkoholizmus, a mértéktelen alkoholfogyasztás nemcsak kriminalizál, hanem viktimizál is, sőt egyszerre kriminalizál és viktimizál. Az alkoholfogyasztás az idős férfiaknál jellemző, bevallásuk szerint 57 százalékuk, a nők esetében 13 százalékuk fogyaszt alkalomszerűen vagy rendszeresen alkoholt.

A szomatikus, a biológiai és pszichés állapotnak, valamint az ittasságnak gyakran döntő szerepe van az időskorúak agresszív, összeférhetetlen, nemegyszer provokáló, támadó magatartásában.

A megelőzés esélyei

A megelőzés tana a viktimológia harmadik fő része. A sértetti megelőzés, a viktimítás elkerülésére való tudatos törekvés ugyanis a bűnözés elleni küzdelem fontos kiegészítője. Minden, a viktimizáció alaktanával, okságával foglalkozó elemzés a sértetté válás valószínűségének csökkentésére, megelőzésére irányul. Az időskori viktimizáció megelőzése egyúttal az összébűnözés egyes jelenségcsoportjai elleni küzdelem része. Az ismertetett oksági tényezőkből eredően az *egyén, a viktimálisan kiemelkedően veszélyeztetett idős személy fontos, elhanyagolhatatlan „eleme” a bűnmegelőzésnek.*

Napjainkban ugyan többféle bűnmegelőzési koncepció létezik, az 1990-es évtized eleje óta azonban a legelterjedtebb az úgynevezett „szituációs bűnmegelőzés”. Az álláspont lényege: a bűnelkövetés számára kedvező lehetőségek, alkalmak, helyzetek, feltételek, azaz a kriminogén szituáció kialakulásának elkerülése, gátlása. Ebben a felfogásban nagyon fontos szerepe van (vagy lehet) az áldozatnak, illetőleg a leendő sértettnek. A szituációs bűnmegelőzés mellett hosszú távon az *okszági bűn-*

megelőzést kell előtérbe állítani. A situációs bűnmegelőzés ugyanis az elkövetés idején fennálló kriminogén tényezőket igyekszik kiszűrni, az oksági megelőzés viszont a társadalmi, gazdasági stb. viszonyok fejlesztésével áttételesen a bűnözés lényegi okait, a bűnös akarat-elhatározás lérejöttét, újratermelődését nehezíti, gátolja.

A megelőzés modellje a cselekvési lehetőség és annak címzettjei alapján három szinten közelíthető meg. „Az első szint az elkövetői, a második a sértetti. A harmadik szint a bűncselekményeket lehetővé tevő alkalom szempontjából határozható meg. A veszélyeztetettség fokozatai szempontjából mindhárom újabb három szinten határolható el egymástól. Így beszélhetünk elsődleges, másodlagos és harmadlagos megelőzési modellekről.”⁷ Értelmezésében az elsődleges megelőzés körébe tartoznak mindazok a cselekvési módok, amelyek a lakosság biztonságérzetét erősítik, társadalmi integrációs esélyeit javítják, a devianciák társadalmi reprodukcióját fékezik. A másodlagos megelőzés szintjén már jobban elválik egymástól az elkövetővel és a sértettel kapcsolatos stratégia, de a határok nem merevek. A potenciális áldozatok körének kijelölése a másodlagos megelőzés szintjén már társadalmi tapasztalatokon alapul. A harmadlagos megelőzés a már megtörtént bűncselekményekre való intézményes reakciókat tartalmazza.

Szervezet- és intézményrendszer

Közel negyedszázados erőfeszítések után napirendre került a bűnmegelőzés szervezet- és intézményrendszere, ezen belül is az áldozatorientált megelőzés „racionalizálása”, fejlesztése. Kiemelt hangsúlyt kap az is, hogy a bűnmegelőzést az állami funkciók szervezésévé szükséges tenni.

Sok még a tennivaló. Ahhoz, hogy megfelelő kort éljen meg az ember, elsősorban egzisztenciális biztonságra van szüksége. A növekvő egyenlőtlenség, a depriváció, a szegénység csökkenti az életésélyeket. Ezért arra kell törekedni, hogy az idősek nyugdíja értékálló legyen, s így biztosítsa a mindenkori társadalmi minimumot.

A társadalom egyik, a gyermekek és a nők után legvédtelenebb és legkiszolgáltatottabb, objektíve nehezen oltalmazható rétege az időskorúaké. A magam részéről a megelőzési ajánlások élére az időskorúak, a nők és természetesen az itt nem nevesített, más népességi rétegek, foglalkozásbeliek stb. eddiginél és *a jelenleginél jobb társadalmi, szociális, erkölcsi, emberi megbecsülését tennem.*

Fontos továbbá az idősek szellemi, fizikai *leépülését lassító társas kapcsolatok megőrzése*, szociális, társadalmi, lakóterületi elszigetelődésük, gondozatlanságba süllyedésük megakadályozása.

Sokoldalúan szolgálhatja az időskorúak viktimitása megelőzését is az *állampolgári közbátorsági csoportok*, polgárőrségi, védelmi szerveződések, a *Szomszédok Egymásért Mozgalom* (SZEM) eddiginél hatékonyabb támogatása, az újabb – más országokban, térségekben jól bevált – társadalmi megelőzési formák meghonosítása. Nem lehet eléggé hangsúlyozni a tömegmédia megelőző szerepének jelentőségét. Az erőszak kultuszának visszaszorítása, az emberi méltóság megbecsülése, a törvények betartására való nevelés előtérbe helyezése a média lényeges feladata.

A rendőri szervek szerepe is fontos a bűnmegelőzésben. A különösen veszélyeztetett rétegek tájékoztatása az erőszakos és a vagyon elleni bűnözés új kihívásairól, a hatékony védekezés lehetőségeiről, mind-mind a megelőzést szolgálja.

A közbiztonság javításának, a bűnözési alkalmak szűkítésének, a közterület rendje fenntartásának, a látható rendőri jelenlétnek, még inkább a rendőrség gyors elérhetőségének és szakszerű, magas színvonalú intézkedésének a mi viszonyaink között is tagadhatatlanul jelentős a megelőző hatása. Sürgős és megkerülhetetlen az eddiginél hatékonyabb áldozatvédelem (mediáció, konfliktusmegoldás, a sértettek és elkövetők kibékítése, a sértettnek nyújtott anyagi jóvátétel, a nemzeti sértettkártérítés, lelki, jogi segély stb.) feladatainak jogalkotási megalapozása.

Az új büntető törvénykönyv megalkotásánál az egyes tényállásokban az időskorúak sérelmére elkövetett bűncselekmények minősített esetkénti felvételét ajánlanám törvényhozői megfontolásra.

Fontos feladat a sértettek büntetőeljárásbeli szerepének fokozása, felszólalási joguk biztosítása, és általában a sértetti jogosítványok további bővítése, az erőszakos bűncselekmények áldozatainak az egész eljárásban történő emberséges, empátiás kezelése, az újabb lelki megrázkódtatások kerülése. A sértett jogai legalább olyan fontosak, mint az elkövetőké, emellett biztosítani kell, hogy az eljárás során az áldozat ne szenvedjen el újabb (ún. másodlagos) viktimizációt, akár a bűncselekmény kínos, traumatizáló részleteire vonatkozó többszöri, kíméletlen meghallgatás, a sértetti magatartás pejoratív értékelése, akár az elkövetővel való felesleges konfrontáció stb. során, illetve következtében.

Általában nem a sértettek, ezen belül a kiemelkedően veszélyeztetett kor-, nem- és foglalkozásbeliek felelősek a sérelmükre elkövetett bűncselekményekért.

Figyelemmel az eddigi hazai kutatási eredményekre és a bűnügyi tapasztalatokra, arra a következtetésre juthatunk, hogy az idős sértettek megelőzési „felelőssége”, mulasztása elsősorban a vagyon elleni (csalás, lopás, betörés) bűncselekmények, valamint a rokonok, ismerősök közötti interakciókban „bonyolódó”, „zajló” konfliktusos jellegű testi sértések és emberölések viszonylatában jelentkezik.

Az idősek személye és a javaik elleni támadás, a közúti közlekedési, háztartási balesetekbeli érintettsége a mikroközeg (család, lakóhely stb.) segítsége nélkül általában nem, különösképpen pedig a sértetti kör hozzájárulása nélkül többnyire nem előzhető meg.

Közismert, hogy a közrend, a közbiztonság garantálása, a bűnözés elleni küzdelem – ha az utóbbi évtizedben kissé halványodóan is – változatlanul az állami feladatok rangsorában hazai viszonylatban is prioritást élvez. *A megelőzés alapvetően kormányzati és önkormányzati feladat maradt.* Ugyanakkor a kormányzati, önkormányzati feladatok mellett a társadalom, a társadalmi szerveződések és az állampolgárok, közöttük a kiemelkedően veszélyeztetettek eddigieknél sokkal jelentősebb és szélesebb körű megelőzési szerepére, önvédelmére szükséges utalni. *A bűnözés elleni helyi erőfeszítések állampolgári támogatása, a közbátorság erősítése, az önmaguk, családjuk, környezetük, vagyoni javaik eddiginél hatékonyabb védelme* sok vonatkozásban, és főleg egyes bűnözési jelenségek tekintetében az *állampolgárokon múlik.*

Mai tudományos, szakirodalmi és bűnügyi ismereteink szerint, és a bűnözés fő tendenciái alapján az időskori viktimitás jövőbeli alakulására nézve három fő következtetés vonható le. Az első: az időskori viktimitás mennyiségi mozgása, változása *a hazai bűnözés jövőbeli alakulásának is függvénye.* Amennyiben a bűnözés tendenciájában emelkedik, az időskori viktimitás további mennyiségi növekedésével kell számolni. A második: a bűnözés stagnálása vagy csökkenése az időskori viktimitás magas szintű mennyiségi állandóságához vezet, s jelentős mértékű csökkenésével öt-tíz éven belül nem számolhatunk. A harmadik: alakuljon bárhogyan is az idősek viktimális érintettsége, a sérelmükre elkövetett bűncselekmények minősége, jellege, természete tovább romlik.

Sárkány István

Jegyzetek

¹ Polgár, D.: 6 000 000 000 Ezredforduló. Népszabadság, Hétvége, 1999. július 10. sz. 20–21. old.

² Nyitrai F.–né (szerk.) *A nyugdíjasok helyzete Magyarországon 1996–97.* A KSH kiadványa, Budapest, 1997. 7–11. old.

³ Korinek L.: *Félelem a bűnözéstől.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995.

⁴ Korinek L.: *A félelem elmélete és felelőssége.* Kriminológiai Közlemények 55. sz. Magyar Kriminológiai Közlemények külöнкиadása. A Magyar Kriminológiai Társaság kiadványa, Budapest, 1999. 147. old.

⁵ Hegyesi G.–Talyigás, K.–Vajdovichné, Visy, E.: *Időskorúak ellátórendszere Buda-*

pest XIII. kerületében. In: Lévai, K. (szerk.): *Idősellátás Magyarországon.* Brit–magyar kutatási modellek. A British Council támogatásával a Szociális Innováció Alapítvány kiadása, Lévai Nyomda Kft. Budapest, 1999. 22–43. old.

⁶ Féderer, Á.: *Már nem a hatvanasoké a világ.* Magyarországon a társadalmi öregedés nagyon hamar elkezdődik. Népszabadság, Hétvége, 1999. július 3. sz. 20–21. old.

⁷ Gönczöl, K.: *Devianciák, devianciakontroll, bűnmegelőzési stratégiák.* In: Gönczöl, K.–Korinek, L.–Lévai, M. (szerk.) *Kriminológiai ismeretek–Bűnözés–Bűnözéskontroll,* Corvina, Budapest, 1996. 119–134. old.